

Antoni Puig Solé

El marxisme ecològic de Manuel Sacristán

Heus ací una conferència on Manuel Sacristán proposa localitzar i glossar aquells passatges de l'obra de Marx que contenen temes ecològics. Es tracta, ni més ni menys, que de la inauguració d'una tasca que darrerament han continuat John Bellamy Foster, Paul Burkett i Guillermo Foladori, entre altres.

Cal no oblidar però, que les aportacions d'aquests últims autors, aparegueren a partir de la dècada final del segle XX. Per contra, la conferència de Sacristán, és de la tardor del 1983. Fou, per tant, un capdavanter, amb els mèrits i desavantatges que això sempre sol comportar.

Una advertència premonitòria

Abans d'entrar en el moll de l'os, crec oportú destacar les seves al·lusions inicials a no percebre l'ecologia com a quelcom estètic o merament «ideològic» i a tractar-la, en canvi, com un aspecte central de la política, reivindicant el seu caràcter global.

L'advertència fou premonitòria, si es té en compte la influència que han assolit en les últimes dècades els corrents socials i electorals que posen l'accent en les conductes individuals i en els anomenats valors ètics desvinculats de l'acció econòmica i política general.

L'ecologia de la força de treball

Sacristán ens transporta, d'antuvi, a un indret de l'obra de Marx al qual, segons les seves pròpies paraules, feia anys que no se'l donava la importància que mereix. Ara bé, com explicaré tot seguit, no acaba de descobrir encara tota la riquesa teòrica que l'indret amaga.

En tractar *El Capital* de Marx, Sacristán es col·loca, de sobte, en el capítol 8, on, com a part de la secció tercera dedicada a la plusvàlua absoluta, Marx analitza la jornada de treball.

Considero pertinent la seva recomanació de parlar d'ecologia de la força de treball. El concepte força de treball té relació directa amb una societat mercantilitzada subsumida pel capital i on els venedors d'aquesta força són els desposseïts. Sacristán posa exemples il·lustratius i crec que estan ben seleccionats.

Però des del meu punt de vista, en els capítols anterior d'*El Capital*, que no comenta, hi ha element que no hem d'arraconar a l'escorcollar els indicis ecològics de Marx, començant per la contradicció entre valor d'ús i valor de canvi, amb la que s'inaugura el capítol 1 i continuant amb la descripció del procés de treball, del capítol 5.

El Capital neix com una crítica a l'economia política. Smith i Ricardo tenien clar que la naturalesa ofereix abundants valors d'ús, però van argumentar que en proporcionar-los gratuïtament, no tenen a veure amb el valor de canvi. Sovint, es diu que Marx és copartípic d'aquest enfocament i això no és cert.

Marx considera la naturalesa com una font de tots els valors d'ús, estiguin o no mercantilitzats i

tinguin o no valor de canvi, i afegeix que els humans, a través del treball, actuem com fa la resta de la naturalesa, transformant la matèria natural sobre la qual impacte la nostra activitat.

A mesura que el mode de producció capitalista progressa, ho fan també el domini de la naturalesa per la producció i la transformació de tots els valors d'ús en valor de canvi.

Per tant, per entendre el capitalisme, cal esbrinar en primer lloc, que darrere hi ha darrere d'això que anomenem valor de canvi. Per resoldre l'interrogant, Marx descobreix que el valor de la mercaderia ve de l'energia vital que els humans hem de desprendre en operar sobre la naturalesa i que la producció mercantilitzada pel capital requereix tractar el treball dels humans, posseïdors d'aquesta energia, com una mercaderia particular.

En altres paraules, el problema per a Marx no es resol menyspreant el paper de la naturalesa en la producció de valor d'ús, com feia l'economia clàssica, sinó posant de manifest com el capital explota la força de treball (com a naturalesa humana) i com domina la naturalesa en el seu conjunt.

Una conseqüència igualment esbiaixada dels economistes clàssics, que perdura, era l'eventual creació d'una esfera econòmica que operava de forma completament independent del temps i l'espai de la reproducció humana i animal. La concepció que Marx té del procés de treball és essencialment diferent en considerar-lo com un procés metabòlic on els humans, a través d'una determinada forma d'organització social i amb un grau determinat de desenvolupament tecnològic, ens relacionem amb el nostre entorn modificant-lo. Aquesta és una explicació que podem descobrir aterrant en el capítol 5 d'*El Capital*, i sobre la qual no parlaré gaire, perquè considero que a hores d'ara ja ha estat tractada a bastament per John Bellamy Foster.

La teoria comunista sobre les grans ciutats

Sacristan també menciona de passada l'*Anti-Düring* per saludar llur posició favorable a una progressiva reducció de les grans ciutats dins una societat comunista. És una pena, però, que només nomeni la mida i no la raó per la qual es proposà. En cas de fer-ho, haguera introduït l'anomenada fractura metabòlica provocada en eliminar les potencialitats fertilitzants dels excrements, convertir-los a la vegada en residus dins les grans urbs i sumant-los a la contaminació industrial. En parlarem més endavant.

Kautsky i Podolinsky

Un dels temes més espinosos és quan Sacristán considera com a casos notables de marxistes amb sensibilitat ecològica a Karl Kautsky i a Podolinsky. És un terreny que cal rastrejar.

L'obra teòrica de Kautsky és voluminosa. Durant anys se'l va considerar el patriarca de les teories establertes per Marx i Engels. No ens ha de sorprendre trobar en els seus escrits, reproduccions més o menys fidels de l'obra de Marx que no podem menysprear. En la seva investigació sobre la qüestió agrària, per exemple, fa una explicació ben orientada de la relació metabòlica entre el treball dels humans i la resta de la naturalesa, fidel a la concepció ecològica de Marx.

Sembla, però, que Sacristán es refereix exclusivament a «Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft» que va publicar Kautsky el 1880 i que si el traductor automàtic

rutlla bé, es tradueix com a «Proliferació i desenvolupament en la naturalesa i la societat». No hi ha traducció ni al castellà ni al català i diria que ha estat poc traduït a altres llengües, fet que ofereix una nova prova del poc interès que els marxistes han tingut per aquesta obra, com denuncia Sacristán. Jo no he llegit el llibre i per tant no estic en condicions d'opinar de l'assumpta. Amb tot cas, crec que cal prendre nota de la recomanació de Sacristán, més si es té en compte que el llibre va aparèixer en vida de Marx.

Sacristán parla de Podolinsky amb admiració i amb prudència a l'hora d'extreure conclusions, cosa que vistes algunes afirmacions desmesurades que han proliferat en els darrers anys, és d'agrair. Però tal com tanteja l'assumpte, sembla avalar a aquells que han volgut veure el breu intercanvi epistolar i intel·lectual entre Podolinsky, Marx i Engels, com a prova concloent d'un divorci entre economia i naturalesa en el pensament de Marx, si bé insinua que al final de la seva vida Marx se'n va desdir. Aquest és un punt de vista amb el que no estaria d'acord i per aquesta raó he fet una breu menció dels capítols inicials d'*El Capital*. En tot cas, sempre ens quedarà el dubte de saber què haguera opinat Sacristán després de totes les aportacions que s'han fet els darrers anys sobre aquesta polèmica. El que sí que podem dir, és que no l'hagueren deixat indiferent.

Plusvàlua relativa i subsumció real al capital

De la secció dedicada a la plusvàlua relativa, Sacristán dóna importància a l'apartat final del capítol 13 que, certament, conclou amb unes afirmacions contundents. Però es deriven, no únicament del tractament que el capital dóna a l'agricultura. Tenen a veure amb la mecanització, tant de la indústria com de l'agricultura, el que permet incrementar exponencialment la producció de mercaderies, la proletarització de la població i el domini del capital sobre el procés de treball. És la suma d'aquests factors el que porta a Marx, d'acord amb la seva concepció naturalista desgranada en els capítols inaugurals d'*El Capital*, a dir que «la producció capitalista només desenvolupa la tècnica i la combinació del procés de producció social minant contemporàniament les dues deus de tota riquesa: la terra i el treballador». Val la pena donar la importància que mereix al mot «només».

Aquesta concepció contradiu l'optimisme de Marx sobre les forces productives en el *Manifest comunista* i concorda amb Sacristán quant alertava que «darrere de tota força productiva s'amaga una força destructiva». És una consideració d'actualitat, sobretot ara que el moviment sindical majoritari i les seves corrents polítiques de transmissió, ens diuen, dia si dia també, que la solució de tots els problemes es troba en un nou model productiu que fomenti les inversions en investigació i desenvolupament obviant les formes de propietat i les relacions socials que han d'imperar-hi.

La fractura metabòlica en el capitalisme actual

Per entendre la relació del capitalisme amb el medi ambient és interessant analitzar els seus orígens històrics. Marx ho fa en el penúltim capítol d'*El Capital* on explica com prospera el procés generalitzat de desposseïció, que també caracteritza al capitalisme senil.

La burgesia va tenir el seu origen com a classe en els centres urbans, comercials i mercantils. Però, perquè la societat burgesa emergís plenament, calia superar el mode de producció feudal on predominava el sistema rural i agrari. La implantació del mode de producció capitalista va

transformar les relacions de producció i la forma de relacionar-nos amb la naturalesa. El seu resultat immediat és la proletarització de la població treballadora i l'acumulació de capital. Això té un impacte directe en la relació amb l'espai, ja que a mesura que el sistema progressa, la gent treballadora es desplaça a la ciutat on viu en condicions d'amuntegament per treballar per altri sota les normes imposades pel capital. D'aquí es deriva la fractura metabòlica produïda inicialment pel capitalisme, de la qual hem parlat abans, entesa com una ruptura de la relació saludable entre humans i la resta de la naturalesa.

Marx va teoritzar el concepte de fractura metabòlica observant el capitalisme embrionari i va explicar llurs lleis fonamentals, però no va poder albirar totes les conseqüències que aquest desenvolupament té sobre una relació metabòlica que va percebre com a fenomen universal.

L'acumulació incessant del capital travessa períodes cíclics. Cada nova fase d'acumulació neix de l'anterior i mentre el capitalisme avança, els instruments de treball que utilitza l'home per actuar sobre la naturalesa, tenen una potencialitat major. Això significa que les ruptures metabòliques poden acabar sent més virulentes i que la potencialitat destructiva de la qual Marx parla al final del capítol 13, creix.

Ara mateix, per exemple, sembla que la societat ja és conscient de la fractura metabòlica ocasionada per les aglomeracions urbanes i que li ha posat remei amb la recollida selectiva d'escombraries i la construcció de plantes de reciclatge. Es pot afegir, fins i tot, que això és beneficiós per al capitalisme generant noves àrees de negoci i estímuls per el cycle d'acumulació. Aleshores, amb el reciclatge tindriem ja el remei final per als problemes ambientals i la solució a la fractura que ens va destapar Marx.

Però a mesura que avança el capitalisme avança també la producció i circulació de mercaderies de tot tipus, moltes d'elles amb el seu envàs d'un sol ús; avança el consumisme i es multiplica el volum de residus produït. Tots aquests residus s'han de recol·lectar, seleccionar i transport i després han de ser reciclats o «eliminats», segons sigui el cas, el que comporta un augment de les emissions de CO₂. I no hi ha dubte que la manifestació més concreta de fractura metabòlica prové ara per ara, de la concentració de CO₂ a l'atmosfera.

En tot cas, convé que això no es malinterpreti. La fractura metabòlica de què parlava Marx, no venia dels excrements humans, sinó de com el capital ens aglomera i de la contaminació industrial. Una cosa semblant passa amb l'escalfament global.

Com pitjor millor?

Vol dir això, que veiem innecessària la crítica que Sacristán fa als que només saben veure els problemes com a mals del capitalisme i creuen que s'eliminaran en eliminar aquest sistema?

La crítica és oportuna. Ho és, fins i tot per interpretar adequadament la teoria sobre la fractura metabòlica que ha reviscolat John Bellamy Foster. Una visió reduccionista d'aquest autor porta a creure que la fractura metabòlica és quelcom acotat històricament a l'organització social dels humans sota el capitalisme, quan té un abast superior.

De fet, el concepte de metabolisme permet entendre com tots i cadascun dels éssers vius ens relacionem amb l'entorn. Si la relació es fractura, la continuïtat de l'espècie trontolla. Permet fins i

tot entendre la desaparició de mils i mils d'espècies per una ruptura del seu metabolisme produïda per l'actuació dels humans a través del procés de producció.

Pel que fa a la nostra espècie, hem de reconèixer que la ruptura metabòlica ha estat present en les anteriors formes d'organització social basades en l'explotació del treball i es troba darrere les fams, les guerres i les campanyes d'expansió territorial que van caracteritzar aquells modes de producció. No hi ha cap garantia que no es produirà dins d'una forma superior d'organització social si no som conscients del risc i no actuem en conseqüència.

Dit això, cal afegir que no seria just considerar la beneiteria del «com pitjor millor» com una tara de tots aquells que lluitem contra el capitalisme i més encara, quan aquest sol ser un comodí estigmatitzador molt utilitzat pels que s'instal·len en el somni reformista.

Les opinions finals de Sacristán, sobre la forma com avança la història mereixen una discussió a part, si bé no crec que a hores d'ara sorprengui a ningú si confesso que m'obren dubtes.

En un primer moment vaig creure, fins i tot, que podia estar negant el paper que la dialèctica dóna a la contradicció. Llegint altres escrits seus he descobert que la seva opinió és justament la contrària, sobretot quan ens ve a dir que la relació contradictòria entre el treball humà i la naturalesa no deixarà d'existir mai i per tant, serà una contradicció que haurem de governar en una societat comunista. Ara bé, segueixo veient enrevessat com exposa la negació de la negació.

El lloc d'un precursor

La nostra comprensió sobre l'ecologia de Marx és, en línies generals, més sòlida que anys enrera. Però hem arribat al punt on ens trobem perquè alguns abans van obrir camí. És en aquest punt inicial, on Manuel Sacristán ocupa un lloc per dret propi, tot i que la seva aportació fos parcial i a voltes contradictòria, com sol passar amb els precursors. Tot i així, sóc del parer que encara hi ha aspectes de llur aportació dels que no hem sabut treure profit i altres que ens són de difícil comprensió, com també he intentat posar de manifest. Queda per tant, molt per aprendre, molt per escriure, molt per investigar i molt per debatre, sobre la seva obra.

[Guió per la intervenció a la taula de debat del dia 3 de març. Text de debat de Manuel Sacristán: «Algunos atisbos político-ecológicos de Marx».]